

УКРАЇНСЬКА МОВА В ШКОЛІ

2

ВИДАВНИЦТВО «РАДЯНСЬКА ШКОЛА»

Київ — 1962

З М І С Т

Стор.

Науково-популярний відділ

Г. П. Іжакевич — Пушкінське слово в українській художній літературі	3
Н. Й. Боетрук—Із спостережень над синтаксичною синонімією дієпраслівничових конструкцій	11
Д. Х. Баранник—Про пароніми в українській мові	16

Методика

В. В. Зайко, О. Л. Бален—Виховання в учнів інтересу до вивчення мови	21
І. І. Соколов—Система в запровадженні самостійних робіт	27
О. Т. Войнова—Як навчити учня восьмирічної школи готувати доповідь	33

З досвіду

В. О. Ловєська—З досвіду організації самостійної роботи п'ятикласників на уроках мови	40
Ф. Кухарський—Урок закріплення знань з пунктуації при прямій мові	46
В. І. Куликівський—Повторення додатків і обставин у 8 класі ШРМ	48
І. І. Яременко—Робота над прислівником у 4 класі	56
А. Ю. Гуревич, А. Д. Стріха—Цікава граматики для позакласної роботи	59
І. А. Фан — Вивчення роду іменників глухими учнями п'ятого класу	67

Вивчення мови художніх творів

О. І. Голубенко—Самостійна робота учнів школи робітничої молоді над твором В. Стефаніка «Палій»	72
---	----

Трибуна читача

Г. І. Купрієнко — Що робити далі	77
--	----

Консультація

Відповіді читачам	83
-----------------------------	----

Критика і бібліографія

М. У. Каранська—А. С. Колодяжний, Применник, Х., 1960	87
В. Я. Неділько—А. П. Коваль, Про культуру української мови, К., 1961	89

Хроніка

Наукова нарада з питань фразеології	91
Захист дисертацій з українського і російського мовознавства на Україні в 1961 р.	94

Редакційна колегія:

Н. О. Гов'ядовська, Ф. Т. Жилко, Б. М. Кулик, Г. І. Купрієнко,
В. І. Масальський, М. В. Павлович (відповідальний секретар),
О. В. Пасхіна.

Техредактор *О. О. Чала*

Коректор *К. С. Безкровна*

Журнал «Український язык в школе»
(на українском языке)

БФ 03773. Зам. 18. Тираж 27190. Умовн. арк. 8,2. Фіз. арк. 6. Облік.-видав. арк. 9,5.
Формат паперу 70×108¹/₁₆. Підписано до друку 12/III 1962 р. Ціна 45 коп.

Друкується з матриць Київської книжково-журнальної ф-ки. Київська обласна друкарня,
вул. Леніна, 19.

А. П. КОВАЛЬ, ПРО КУЛЬТУРУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ,

вид-во Київського університету, 1961, 40 стор.

Мабуть, ніхто не буде заперечувати, що найдошкульнішою прогалиною в знаннях учнів з мови є недостатня стилістична грамотність, невміння поповнювати свій словник з багатющого джерела української мови. І як часто переказ або твір, у якому немає жодної морфологічної чи пунктуаційної помилки, доводиться оцінювати невисоким балом, бо в ньому раз у раз подибуєш кострубаті, невправно побудовані речення, слова, вжиті в неправильному значенні, русизми, надочучливі повторення одних і тих же слів чи висловів, примітивні або, навпаки, занадто ускладнені синтаксичні конструкції! І що найгірше — часом мова вчителів не дуже й відрізняється від мови учнів. У розмові з учителем (навіть мовником!) нерідко можна почути такі словосполучення, як «приймати (замість *брати*) участь», «відноситись до когось» (в значенні *ставитись до когось*), «відігравати значення», неіснуючі в нашій мові слова «слідуючий», «міроприємство», «любій», «являтися» (в значенні зв'язки *бути*), «строчка» (рядок), «предложення» (пропозиція) тощо.

Щоправда, у нас ще недостатньо розроблені питання культури української мови. Мало створено лекцій, посібників у цій галузі, а вони конче потрібні.

Якоюсь мірою цю прогалину заповнює брошура А. П. Коваль «Про культуру української мови». Цінною якістю брошури є те, що вона спирається на наукову основу, а разом з тим — проста й популярна форма викладу і при тому, хоч і стисло, охоплює майже всі важливі аспекти теми. Вона, безперечно, стане у великій пригоді вчителям, студентам усіх факультетів, лекторам, нарешті просто широким читацьким масам, у тому числі й учням-старшокласникам. Шкода тільки, що ця брошура має скоріше характер популярної лекції, ніж наукового посібника.

У вступній частині праці А. П. Коваль стисло розглядаються основні теоретичні положення теми. Автор вказує на важливе значення бездоганного володіння мовою для поширення в масах марксистсько-ленінської ідеології, для втілення в життя політики Комуністичної партії, підкресливши, що «у нашій країні вивчення мови, вироблення мовної культури є невід'ємною частиною комуністичного виховання» (стор. 6). Далі у вступній частині розглядаються найтиповіші випадки порушення норм літературної мови, зумовлені низькою мовною культурою.

У розділі «Вибір слова» автор спинається на багатозначності слова залежно від контексту, говорить про вміння вибрати з багатого лексичного запасу нашої мови саме те слово, яке спроможне найповніше, найточніше — і за змістом, і за стилістичними забарвленнями — передати думку.

Проте загалом цей розділ, на нашу думку, розроблений недостатньо. Слід було б розібрати на прикладах з контекстом принаймні один синонімічний ряд. У брошурі наводиться такий ряд: *чатувати, ждати, чекати, підстерігати, виглядати, стежити*. Але не показано головного: як наведені синоніми розрізняються за семантичними нюансами, як слід для найповнішої передачі своєї думки вибрати найбільш влучне слово з синонімічного ряду.

Чистота мови є однією з найважливіших ознак культури мови. Тим часом у розмовах, у книгах і особливо часто в газетах без потреби вживаються слова іншомовного походження. А. П. Коваль обґрунтовує потребу вживання слів, запозичених з російської мови, тоді, коли в українській мові немає точного відповідника (*ударник, новатор, цілинник, крупний* (поряд з *великий*) тощо). Вживання таких російських слів, як *благодарний, огласка, облік* (у значенні *обличчя*), *обхід* при наявності рівнозначних українських слів, використання невдало побудованих за російськими зразками словосполучень (*лідіом господарства*), «цей поступок *з'являється* зразком» та ін.), автор цілком справедливо трактує як засмічення мови.

У брошурі наводиться висловлення В. І. Леніна про школу, якої завдає російській (як і будь-якій іншій) мові вживання без потреби іншомовних слів.

Розглянувши ряд прикладів, коли вжиті іншомовні слова можуть бути без ніякої шкоди замінені українськими, А. П. Коваль робить такий правильний висновок: «Тут шкідливі обидві крайності: як зловживання іншомовними словами, так і незграбні спроби видумати нове українське слово для позначення того поняття, яке виникло на іншому національному ґрунті».

Псують мову також закостенілі, шаблонні фрази, штамповані вислови. А як часто в газетах (особливо районних), в усній мові ораторів зустрічаються штампи на віршецьких: *загострити питання (підняти, поставити ребром), розгорнути роботу, ми маємо на своєоднішній день* тощо. Проти засушування мови рішуче виступає наша центральна преса; М. С. Хрущов неодноразово закликав журналістів писати живою, яскравою й дохідливою мовою.

Умілий вибір граматичних форм і конструкцій є також дуже важливою ознакою культури мови. Плутана, невправна побудова речення, нагромадження дієприслівникових зворотів та підрядних речень може призвести до затемнення або навіть до перекручення змісту висловлювання.

У розділі «Вибір граматичних форм і конструкцій» подані деякі зауваження, поради й довідки, що стосуються найхарактерніших недоліків і хиб в усній і писемній мові. Автор брошури вказує на такі часті випадки непродуманого вживання мовних форм, як нагромадження однотипних слів і конструкцій, вживання однини іменників замість множини і навпаки, плутанина у визначенні роду іменників тощо.

Проте в цьому розділі А. П. Коваль, на нашу думку, до окремих питань підійшла надто вже по-пуританському. На стор. 24, наприклад, вона пише: «З деякими іменниками числів-

ники безпосередньо поєднуватись взагалі не можуть... ..Правильним буде словосполучення (до речі, краще б сказати — «є словосполучення». — В. Н.) *сто двадцять три пари саней* (а не *сто двадцять три сани*), *п'ятдесят дві голови телят* (а не *п'ятдесят два теляти*), *тридцять чотири штуки ясел* (а не *тридцять чотири ясла*). Але ж поряд з формами, рекомендованими автором, є ще й такі хороші, живі форми, широко вживані в народній мові (та й у літературі), як, наприклад, *сто двадцять трое саней*, *п'ятдесят двоє телят*, *тридцять четверо ясел* тощо. А такий вислів, як *пара саней* взагалі навряд чи можна вважати правильним... Так само вважаємо цілком допустимою широко вживану в народі форму «вийшов 31 учень», про використання якої А. П. Коваль нічого не говорить (стор. 27).

У наступних розділах — «Правила літературної вимови» та «Наголос» стисло розглядаються найтипівіші випадки відхилення від норм літературної вимови і наголошення слів та вказується на їх причини, однією з яких, між іншим, є неуважність до власної мови.

Тут же наводиться й невеличкий словничок, куди ввійшли слова, що часто вживаються з неправильним наголосом.

Значно менше уваги, на жаль, А. П. Коваль приділила такому важливому питанню культури мови, як використання фразеологічних засобів української мови.

У брошурі подано досить повний список літератури про культуру мови. Дивує лише, що в ньому відсутні такі корисні праці, як матеріали до синонімічного словника української мови А. Багмета, що друкуються в журналі «Вітчизна», «Збірник вправ з стилістики» Б. М. Кулика та О. М. Масюкевича, «Посібник для занять з української мови» С. П. Левченка, М. В. Павловича, Т. Є. Удода та посібник з стилістики, автором якого є сама А. П. Коваль.

Неприємно вражають окремі мовні недоліки брошури, неприпустимі в праці про культуру мови.

На стор. 13 вжито зворот «*підвищення якості продукції*», тоді, коли говорити слід було про «*поліпшення якості продукції*», там же зазначено, що українське «живильне середовище» відповідає російському «живительная среда», правильно — «питательная среда». Слово *зріст* (поголів'я худоби) вжито в значенні «збільшення» (стор. 21).

Невдалий приклад неправильного вживання множини зустрічаємо на стор. 21—22: «На столах витримані вина, мінеральні води, різноманітні сири, печива, цукерки». Тут множина вжита з метою показати наявність різних сортів вин, сиру, печива, цукерок, і тому є цілком виправданою формою.

Недостатньо обгрунтоване й твердження на стор. 14: автор пише, що не можна сказати «він у такому *положенні*», а слід говорити: «в такому *становищі*». Але тут треба було чітко вказати, що це стосується саме *становища* (*суспільного*, наприклад). Адже мова може йти про фізичне положення тіла, наприклад («Він зігнувся і в такому положенні пробув деякий час»).

Автор чомусь вважає, що *афішувати* значить «виставляти напоказ» найчастіше особисті стосунки. Неясно, які є підстави для такого визначення сфери вживання цього слова. На стор. 30 слово *письменник* чомусь віднесено до... слів іншомовного походження.

У словнику подається неправильний наголос у слові *буду* (буду́) і навіть написання «агенство». Хай це й звичайна друкарська помилка, — від того вона не стає менш прикрою.

На закінчення хочемо сказати, що брошура А. П. Коваль «Про культуру української мови», попри її невеликий обсяг і окремі недоліки, є хорошим, корисним посібником для тих, хто хоче оволодіти багатствами української мови. Але важлива проблема створення ґрунтового, основаного на найновіших досягненнях українського мовознавства і достатнього за обсягом, багато ілюстрованого прикладами з художньої і публіцистичної літератури підручника (чи посібника) з культури української мови все ще чекає розв'язання...

В. Я. Неділько